

Faludy Judit

Az emlékezés kavicsai – Biró József kiállítása*

A zsidó hagyomány szerint az ember addig él, amíg van, aki emlékezik rá. Az emlékezés, a megemlékezés helyszíne lehet a temető, de ha ismeretlen sírban nyugszik a távoli szeretett, jelzésként akkor is elhelyezhetünk egy kavicsot ott, ahol emlékezünk rá. Ilyen virtuális kavics Biró Józsefnek az az időről időre helyet kapó kiállítása, melynek kiindulópontja a motorját Biró Ádám, a művész Párizsban élő fia, a művészeti vezetője, a kiadó vezetője.

„George Bernard rabbi szerint a szokás első említése Juda ben Simon askenázi rabbi (Németország, 18. század) *Be-er Hetev* című *Sulchan Aruch*-magyarázatában található. Szerinte kő, kavics illetve fű elhelyezése a síron a halott felé mutatott tiszteletünk jele, továbbá jelzi, hogy valaki meglátogatta a sírt. Richard Hirsh rabbi pedig úgy véli, hogy ez a hagyomány egy bibliai szokásból eredeztethető, melyben kőoszlopot emeltek a sír fölé, jelzésképpen. David Wolpe rabbi véleménye szerint a szokás az ókori időkig nyúlik vissza, amikor a nyáj őrzője, miután a juhait reggel megszámolta, az állatok számával megegyező számú kavicsot vitt magával, majd este ezek segítségével győződött meg arról, hogy mind vissza is tért este. A kövek tehát azt szimbolizálják, hogy milyen drága és értékes minden lélek Istennek.”¹

A Biró Józsefnek emléket állító tárlat a Zsidó Múzeum időszakos kiállításoknak helyet adó felső szintjének csupán két termét foglalja magában. Kevés grafikai mű, kicsivel több akadémiai műve művésztelephez, nyári alkotói periódushoz kapcsolható festmény jelenti szinte a teljes életművet. Ezért is nehéz vállalkozás kritikát írni erről a nagyon korlátozottan fennmaradt művet számláló, rettentően rövid aktív alkotói periódust megörökítő s ehhez képest nagyon alaposan feldolgozott életműről. Néhány kastély – az alapos és komoly előtanulmányokkal, helyszíni bejárással, levéltári kutatásokkal alátámasztott, építészeti felmérést dokumentáló, egyéni látásmódú, az épületet a leginkább jellemző oldalról bemutató – fotója egészíti ki a festői *œuvre*-öt. Az

akkor még Országos Műemléki Felügyelőség (ma Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ) kiállításán 1991-ben éppen csak annyival lehetett informatívabb kiállítást bemutatni, hogy az ottani archívumban Lővei Pál gondos kutatásai nyomán azonosíthatóvá váltak az építészettörténeti kézikönyvek, Erdély építészeti emlékeit feldolgozó tudományos írások eredeti, Biró József által készített fotótele nagytításai, s ezzel együtt az erdélyi kastélyokról kortárs fotósok illetve a kutatócsoport más résztvevői által készített fényképeket is beletett mutatni. Ez a párhuzamosság teljesebbé tette az építészeti emlékek feldolgozását, ami Biró József szemléletéhez is közel állt. A több mint húsz évvel ezelőtti megemlékezés katalógusa is több oldaláról mutatta be a közönségnek a fiatal festő és művészettörténész életútjának állomásait. Lővei Pál a karrier főbb csomópontjainak elemzése mellett összeállította a teljes megjelent és kéziratban maradt bibliográfiát, Pataki Gábor a képzőművész Biró Józsefet, Entz Géza pedig a művészettörténészt, az építészettörténészt próbálta jellemezni. Hegedüs Géza személyes arcképvázlata mellé a jelenlegi kiállítás katalógusába Biró Ádám rövid írása fűzhető, így az alkotó, a kutató, kereső ember jellemrajza kicsit életszerűbb módon világít rá az életmű komplexitására. A Zsidó Múzeumban 2014-ben megrendezett Biró József-kiállítást megnyitó Szücs György a korábbiakhoz újabb kutatási eredményeket kapcsolt. Aprólékos munkájának egyik fő eredménye, hogy hangsúlyosan különválasztja Biró József (Nagyvárad, 1907. július 8. – Budapest, 1945. január 6. [7.]) és azonos nevű, de jóval idősebb festőtársa, Biró József (1887–1975) *œuvre*-jét, utóbbit a svájci Ferdinand Hodler tanítványaként tájképfestőként definiálva. Az idősebb mester Lugano környékén élt 1946-tól és, bár nem beszélhetünk világhírről, mégis jelentős nemzetközi ismertséget szerzett magának. Munkáit Bukaresttől

* A Holokauszt-emlékév keretében, Magyar Zsidó Múzeum, 2014. szeptember 27-ig meghosszabbítva.

Biró József jegyzetlapja
(é. n., papír, ceruza, magántulajdon)

Biró József jegyzetlapja. A csokornyakkendős portré
Biró József édesapját ábrázolja
(é.n., papír, ceruza, magántulajdon)

Budapesten, Barcelonán, Stockholmon át Amerikáig több gyűjtemény őrzi.

A fiatal, nagyváradai születésű Biró József a családi körből hozta magával azt az érdeklődést, mellyel szűkebb hazájának magyar vonatkozású emlékeit kutatta.

„Édesapja, Biró Márk, latinus kultúrájú, társadalom- és természettudományokban egyaránt jártas, földrajz–történelem–német szakos tanárként került a nagyváradai ortodox zsidó polgári iskolába, amelyet később, már igazgatóként gimnáziummá fejlesztett. Az iskola 1918 után a magyar szellemi élet egyik nagyváradai központja lett.”²² – írja „Biró József életpályája” című tanulmányában Lővei Pál. Biró József szülővárosában először a premontrei gimnáziumban, majd annak megszüntetése után a VI. osztálytól kezdve az apja igazgatása alatt álló zsidó líceumban tanult, itt is érettségizett. A nyári szünetekben tanára, Udvardy Ignác Ödön festőművész felfedezettjeként került a nagybányai művész-

telepre, ahol megismerkedett Thorma Jánossal és Réti Istvánnal. Utóbbi támogatásával jutott a Budapesti Képzőművészeti Főiskola növendékei közé. Fiatalkori és akadémiai témaválasztásai útkeresésének, nyitottságának friss szemmel követett lenyomatai. Természeti környezettanulmányainak főszereplői a városi illetve a művésztelepi magányos vagy erdős fák, amik egyre absztraktabb formában jelennek meg festményein. Néhol már ólomüveg ablaktervek mintázatára emlékeztető, nagy ívű formatanulmányokká válnak (*Fák*, 1928; olaj, karton; 47x32 cm, j.j.l.: Biró 1928, katalógus, OMF, Budapest, 1991, 9.), vagy párizsi hangulatot kölcsönöznek a felülnézetből bemutatott városrészletnek (*A pesti Ferenciek tere*, 1927; olaj, karton, 75,5x69,5 cm; j.b.l.: Biró, j.l.: Biró 927. Felirat a hátára ragasztott cédulán: Biró József: Ferenciek tere 5000.- Lei [a romániai vámszervek egykori értékbecslése]).

A Réti-osztály hallgatójaként Rudnay Gyula és Vaszary János mesterek, de Rippl-Rónai József művészete is nyomot hagyott alkotásainak stílusán

(*Harsányi Klára arcképe*, én.; olaj, karton; 31x28 cm. Hátoldalon felirat a művész édesanyjától: Harsányi Klárka mint Csodapók festette fiam Biró József a Képzőművészeti Akadémián. Magángyűjtemény). Harsányi Klára, Hatvanyné Somogyi Jolán, Loli (1903–1991), Hatvany Lajos harmadik felesége, első házasságából született lánya.

Harsányi Klára időskori portréját Sárközi Mátyás 2007-ben vázolta fel egy naplőbejegyzésében, ahol részben édesapjára, Sárközi Györgyre emlékszik, de felsorolja a kor jelentős látogatóit is, akik Harsányi Klára emlékkönyvének tanúsága szerint tiszteletüket tették a Hatvany-palotában (Karinthy Frigyes, Hunyady Sándor, Thomas Mann, Klaus Mann, Kosztolányi Dezső, Szomory Dezső).⁵

A Hatvany család vendégszeretetét élvező Klaus Mann *Naplójában* 1935. X. 16. (reggel 2 órakor) Budapesten datálással ez írta: „Költöttem egy mondkát Klári számára:

Rosszsont lenni, mint a fiúk,
a vén Busch énekében,
meglehet, nagy élvezet.
De te, Klári,
meg fogod látni,
jónak lenni többet ér.”⁴

A Mann család látogatásairól a fenti naplőbejegyzésen túl néhány – az irodalmi folyóiratokban már több ízben reprodukált – fénykép is fennmaradt.⁵

Biró József a családi környezetből hozott jó modorával, humorával otthonosan mozgott az arisztokrata társasági életben. Ez hatalmas segítséget jelentett választott kutatási területének, az Erdélyi Királyi Gubernium barokk emlékeinek feltárásában. A Gerevich Tibor professzor vezette Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetben 1932-ben szerzett doktori értekezésében is szűkebb **pátriáj** Nagyvárad barokk és klasszicista művészeti em **it** választotta témájául. Festészeti tanulmá-

Jándi Dávid: Anya gyermekével 18. j.j.j.: Jándi D 918, vászon, olaj, 39x50 cm.
Magyar Zsidó M és Levéltár, Ltsz.: 65.1350

Vadász Endre: Angyalok, olaj, 36x34 cm. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Ltsz.: 64.2065

nyai befejeztével Lyka Károly bátorítására iratkozott be a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem művészettörténet szakára, s így útkeresése ezen szakaszában a gyakorlati alkotói kifejezőmód megoldásai felől egy szisztematikus, értelmező, összegző elméleti kutatás irányába mozdult el. Festészeti munkáján az önálló kritikai szemlélet helyett inkább más, nagy hatású művészek alkotásainak reflexióját érzem, miközben az elméleti munka egyáltalán nem jelölt számára háttérbe vonulást, inkább egy alapos, alapvető hiánypótlást, olyan ismeretek nagyközönség elé tárását, aminek folytatása szinte a mai napig hiányzik.

Az útkeresés nem csupán a pályaválasztást, de a művészi stílus- és témaválasztás sokszínűségét is magyarázza. Biró Józsefet, a festőt, grafikuszt sze-

mészorvos bátyja, Imre kapcsolhatta a semlegesnek tűnő, inkább vizuális kihívásként, mint valós reklámcélként megfogalmazható plakáttervek (alkalmazott grafikus tevékenység) világához, amit a kiállításon egyetlen példa bemutatása jelképez. A dupla fókuszú szemüveg 1910-es kidolgozása után, a Punktal® márkanev 1912-ben jelent meg a szemészeti gyakorlatban. „Ez az első ún. tengelyszimmetrikus szemüveglencse, amely pontszerű retinális képet eredményez” – írja a szemüveg történetét tárgyaló ismertető. 1926-ban vezetik be a Zeiss kontaktlencsét, ami a modern, orvosi célokat szolgáló kontaktlencse előfutárának tekinthető. Újabb fordulópontot jelent az 1932-es év, amikor Carl Zeiss ún. komplett szemüveget dob piacra, majd 1935-ben bemutatja az üvegfelületek tükröződésének csökkentése érdekében tett önálló fejlesztési ered-

ményeit, amire csak 1939-ben kapta meg a szabaddalmi bejegyzést.⁶ Komplex szemléletű tanulmányai kiegészítéseként Biró többnyelvűsége nem csupán széles látókörű személyiségének, irodalmi, építészettörténeti érdeklődésének jelentették a háttérét, de a jelek szerint ügyesen mozgott a különböző kultúrák kereszteződési pontjain (s ebben az értelemben a kultúra társadalmi hovatartozást, nemzetiségi identitást, iskolázottságot egyaránt takar). Ennek az ösztönösen szabad nyelvi játékosságnak a lenyomata az az optikusokat célzó *affiche*, ami a mostani kiállítás egyetlen szimmetrikusságra törekvő alkotása. Az egymás mellé helyezett két változat, az **előtárplány** és a kidolgozott plakát nem csupán a betűtípusban tér el egymástól. A tervezet a pontoságot, melléknévként használva sematizált, leegyszerűsített, mégis nagyon éles vonásokkal jeleníti meg. A kidolgozott plakátot a márkanév és egy élesebb fény-árnyék ellentéppárral operáló, hangsúlyosan komoly, ám az arc karakterét játékosan torzító vizuális nyelvi alakzattá formálja a művész. Itt érhető tetten az a humor, amivel az alkotó könnyedén közlekedett a különböző társadalmi rétegekhez sorolható emberek között.

Biró Józsefet, a róla szóló szakirodalomból⁷ kirajzolódó kép alapján egyrészt egy nagyon naiv, bizakodó embernek képzelem, aki érzékenyen reagált kora kulturális közegének kihívásaira, szociális hálozatat ügyesen használta a bürokrácia útvesztőben való boldogulásra, s törekedett arra, hogy zsidóként szilárdan alkalmazkodjon a kortárs magyarság **elítjé** elvárásaihoz, az arisztokrácia hagyományos és a polgárság új értékrendjéhez egyaránt. A látszólag teljes asszimiláció azonban a védlevelek, ajánlások és az elismert szakmai teljesítmény ellenére sem jelentett valós védelmet számára a harmincas évek nacionalista, polarizálódott közegében. Poliglott családi háttérrel, maga is többes identitással kellett, hogy rendelkezzen, enkulturalizációja lehetővé tett számára az átjárást a román és a magyar szakmai ismeretek megszerzéséhez szükséges fórumok között. Elméleti munkásságát strukturalista, a nyelv iránt fogékony, érzékeny értelmező látásmód jellemezte. Míg festészeti nyelvezete a spanyol, a francia, a német kultúra színes világából táplálkozott, nyitott személyisége az elméleti munkákban a csoporthoz tartozás igényével maszk mögé rejtőzött. Igazi tehetsége ebben az illeszkedésben **bonthatkozott ki, így szakmai eredményei másmódon megke-**

rülhetetlenné tették nevét. Festészeti, grafikai teljesítményét talán ő maga érezte kevésnek valós sikerek eléréséhez.

A kiállításon sajnos kevésbé **é** a kurátori jelenlétet: a képek kronologikus rendben **so** egymás mellett, ám ennél többet nem **mon** a tárlat. Szomorú, hogy a Zsidó Múzeum gyűjteményében szereplő kortársak, pályatársak, mesterek munkái közül nem próbálták kiegészíteni a kiállítást, holott akár tematikus, akár stílusbeli hasonlóságok alapján is lehetett volna ennél tágabb kontextussal bemutatni Biró József életművét. Csak néhány nevet említsünk a gyűjteményből (illetve a korábbi kiállítások, pl. a *Diaszpóra és művészet* című tárlatra már kialakított kapcsolatok révén elérhető közelségben lévő más köz- és magángyűjteményben lévő alkotók), akiknek munkái közül válogatva egy, a mostaninál sokkal komplexebb kiállítással lehetett volna emlékezni: pl. Glatz Oszkár, Réti István, Jándi Dávid, Vadász Endre, Perlrott Csaba Vilmos, Mészáros Mihály munkái köthetők a nagybányai művésztelephez. Nélkülük ez a kiállítás nem adott jelentős többletet Biró József életművének a korban történő elhelyezéséhez. Ez pedig nagy hiányossága **árlatnak**.

JEGYZETEK:

- 1 http://chevra.mapline.hu/data/b_parcella/Doc/szokasok.htm
- 2 „Biró József életpályája” in: *Biró József (1907–1945) emlékkiállítása*, Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest 1991, 8.
- 3 Sárközi Máttyás: „Vízszintes zuhanás, Naplójegyzetek, 2006–2007”, *Kortárs*, Budapest, 2007/08. <http://www.kortarsonline.hu/regiweb/0708/sarkozi.htm>
- 4 „Budapesti Lapok, Klaus Mann Naplójából”, *Nagyvilág*, 1998/03. március, 7., Schweitzer Pál fordítása, <http://www.c3.hu/scripta/nagyvilag/98/03marc/07napl.htm>
- 5 Repro: *Kritika* 1980. 11. sz. 27.
- 6 <http://diszkontoptika.hu/zeiss-punktal-100-eve/>
- 7 *Biró József (1907–1945) emlékkiállítása*, Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest 1991 – „Biró József életpályája” (Lővei Pál), „A képzőművész Biró József” (Pataki Gábor), „A művészettörténész Biró József és az erdélyi kastélyok” (Entz Géza), „Biró József irodalmi munkássága” (összeáll.: Lővei Pál), „Arcképvázlat emlékezetből” (Hegedüs Géza), Biró József bibliográfia; *Biró József 1907–1945, kiállítási katalógus*, Magyar zsidó Múzeum, Budapest, 2014 – „Egy utazó a „reménytelen” 20. században – Biró József festői életműve” (Szücs György), „Biró Józsefről személyesen” (Biró Ádám); Lővei Pál: „Biró József (1907–1945)” in. „Emberek, és nem frakkok.” A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai, 1–3. (*Enigma*, 47–49. szám). Szerk.: Markója Csilla – Bardoly István, 2000, pp. 505–515.; Lővei Pál: „Történeti képek. Biró József építészettörténeti munkáinak képanyagáról” in. *Magyar Építőművészet* 1992/6. 46–47